

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЗАМКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Дана публікація присвячена дослідженню сучасного стану та перспектив розвитку замкового туризму як важливої складової туристичної індустрії України. Проаналізовано європейський досвід організації замкового туризму та визначено основні напрями його розвитку в Україні. Ключові слова: туристична діяльність, замковий туризм, готельне господарство.

Данная публикация посвящена исследованию современного состояния и перспектив развития замкового туризма как важной составляющей туристической индустрии Украины. Проанализирован европейский опыт организации замкового туризма и определены основные направления его развития в Украине. Ключевые слова: туристическая деятельность, замковый туризм, гостиничное хозяйство.

The below article investigates current situation and development prospects of castle tourism, which has become a vital component of tourism industry of Ukraine. The research analyzes the experience of castle tourism management in European countries and determines the major directions of its development in Ukraine.

Вступ. Туризм як соціальне явище, що представляє собою пересування з метою пізнання своєї або інших країн, а також відпочинку і розваг, зв'язаний із багатовіковою традицією. У своїх різних формах і проявах туризм має історію, що значно старіша, ніж сама ця назва. Історично туристичний рух насичений пізнавальними цінностями і внаслідок цього він носить цільовий, активний характер, підкріплений творчими мотивами. Сучасний туризм став результатом появи та еволюції подорожей. При цьому змістове наповнення поняття туристичної діяльності щоразу збагачується, і нині виходить далеко за межі свого первинного розуміння як організації подорожей з метою пізнання та відпочинку. Сьогодні туристична діяльність - це один із важливих аспектів нової філософії бізнесу нинішнього інформаційного суспільства, який в умовах змін підприємницького середовища відкриває нові можливості вирішення проблем тайм-менеджменту у всіх його проявах, а саме - дає змогу паралельно та одночасно ефективно реалізувати дві функції - соціального характеру (оздоровчу, духовну та гуманітарну) та професійно-ділову (укладання угод, проведення нарад, вирішення стратегічних завдань тощо).

Актуальність теми. Сучасна індустрія туризму - одна з найприбутковіших та найперспективніших щодо темпів зростання галузей світового господарства. Туризм впливає на економічний розвиток не лише на національному рівні, а й зумовлює зміни в розвитку певного регіону (області) країни, видозмінюючи їх інфраструктуру, споживчий ринок, інші галузі підприємницької діяльності, навіть сьогодні - в умовах світової фінансової кризи. Туризм є однією з найбільших і динамічних галузей економіки. Високі темпи його розвитку, великі обсяги валютних надходжень активно впливають на різні сектори економіки, що сприяє формуванню власної

туристської індустрії. Туризм за доходами, зайнятістю населення та іншими показниками займає перше місце у світовій економіці [1]. Таким чином, у наші дні не можна не помітити величезного впливу, що робить індустрія туризму на світову економіку. Формування цієї перспективної галузі, як незалежної конкурентоспроможної ланки національного господарства, в Україні по суті тільки починається. І це тоді, коли Україна має унікальні передумови для успішного розвитку туристичної індустрії: природно - кліматичні умови, багаті історико-культурні й національно-етнографічні ресурси, велику кількість невикористаних територій, придатних для туризму і відпочинку; понад 125 тис. пам'яток архітектури і містобудування; сотні музеїв із зібраннями унікальних археологічних знахідок, що свідчать про самобутню і давню культуру українців, - усе це при відповідному розвитку може стати основою для формування конкурентного туристичного ринку в контексті внутрішнього міжнародного туризму [2, с. 205].

Одним з пріоритетних напрямів розвитку туристичної індустрії в Україні неодмінно повинен бути замковий туризм, в основі якого використання об'єктів фортифікаційного зодчества. Тому питання розвитку замкового туризму та підвищення його привабливості на національному та міжнародному рівнях є *особливо актуальним* на сучасному етапі розвитку і становлення туристичної галузі країни.

Метою даної публікації є аналіз сучасного стану та визначення перспектив розвитку замкового туризму в Україні в контексті застосування світового досвіду.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблеми розвитку підприємництва в сфері туризму розглядали такі вітчизняні науковці як: І. Бутирська, М. Мальська, Т. Ореховська, В. Федорченко, О. Школа, В. Кифяк. Туристичне краєзнавство в розрізі економіки туризму висвітлено у роботах В. Петранівського, М. Рутинського, Ю. Зінко, О. Любінцевої. Проте, низка теоретико-методологічних та прикладних аспектів цієї проблематики, зокрема, механізм розвитку туристичного підприємництва у замковому туризмі, що враховує європейський досвід організації та специфіку українського туристичного ринку, залишилися поза увагою дослідників.

Постановка завдання. За даними ВТО, понад 2/3 замків (а це понад 1500 фортифікацій) Європи сьогодні успішно відновлені і використовуються у туристичній сфері, зокрема у готельному господарстві [1]. Європейським туристам притаманне прагнення бодай декілька днів пожити у справжньому середньовічному замку, скуштувати страви старожитньої етнічної кухні та взяти участь в анімаційних лицарських розважальних програмах замкового дозвілля. Окрім того, королівські замки та знатні аристократичні двори частково чи повністю перетворені у музеї, історичні пам'ятки і, таким чином, є об'єктами туристичних екскурсій.

Інші - утворюють цілісні туристичні комплекси з загадковими, сповненими історичних загадок і таємниць замковими спорудами, в яких

виставляються музейні експонати; готельним номерним фондом, конференц-залами, атракційними туристичними програмами (лицарські турніри, стріляння з арбалетів, винно-дегустаційними заходами тощо).

Важливим та дедалі популярнішим напрямом замкового туризму у Європі є організація весільних та інших урочистих церемоній, що яскраво ілюструє сучасні тенденції наслідування аристократизму поведінки та духу. Це, ще раз доводить те, що сьогодні туризм увійшов до першочергових потреб людства, охопивши всі сфери суспільно-економічного та особистого життя людини. Щодо України, то вона дуже тісно пов'язана з європейською історією, містикою, королівськими та древніми знатними дворами, оскільки, як і у європейських країнах (Франції, Італії, Англії, нинішніх Угорщині, Румунії, Чехії, Німеччині), на українських теренах замки та фортеці масово зводяться у XIV-XVII ст., активно трансформуючись з палаців з елементами італійського «бароко» у палаци у стилі вишуканого «класицизму» аж до кінця XVIII ст., набуваючи яскравої української своєрідності.

Кількість самотніх замків, палаців, фортець та родових маєтків шляхти, уцілілих до XIX ст., за експертними підрахунками, обчислюється сотнями. На жаль, винищення родовой аристократії більшовиками та націоналізація маєтків призвели до часткового, а в більшості випадків повного руйнування всіх замкових споруд (прямого та опосередкованого - шляхом перетворення їх у школи, будинки культури, адміністрації тощо).

Проте, навіть, не зважаючи на такі безповоротні втрати, і досі в Україні налічується більш, ніж сто тільки замкових твердинь - або їх руїн - свідків героїчного, місцями трагічного, але завжди романтично легендарного українського минулого. У більшості вони занедбані, але, навіть у такому вигляді можуть стати об'єктом як внутрішнього, так і зовнішнього туристичного попиту.

Результати. Найбільша кількість замків, фортець та оборонних монастирів збереглася до нашого часу на заході України (за підрахунками різних експертів приблизно 90% всіх замків і палаців держави) - на Львівщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині, Волині, Закарпатті та Хмельниччині.

Так, на Львівщині, є чотири унікальні замки, що уже сьогодні є екскурсійними складовими багатьох туристичних пакетів і входять у маршрут масового туризму «Золота підкова Львівщини»: Олеський (резиденція польських магнатів у дусі італійського ренесансу, де народились майбутні королі Польщі Ян III Собеський та Михайло Корибут Вишневецький), Золочівський (так званий Китайський палац - літня королівська резиденція, в якій особливо любила зупинятись французька Марія Казимира д'Аркуїн, яка згодом, ставши королевою, довго і «вміло» керувала Польщею, це один з містичних замків України, де досі «живе» привид його господині), Підгорецький, (європейська перлина, замок-палац, окрім того, перший Венеціанський палац на території середньої Європи, найстаріший готель в Україні, де був Гетьманський заїзд) та найменш

зруйнований, Свіржський (найатракційніший класично-лицарський мінізамок). Окрім того, туристично привабливими є також Старосільський замок (найбільший на Галичині, на жаль, занедбаний, оживає лише під час реконструкції середньовічних боїв і фестивалів), місто-фортеця, збудоване за принципом «ідеальних міст» — концепції доби Ренесансу у Жовкві, руїни Бродовського замку та Добромільський замки (відбудувати який технічно нескладно, і який завдяки підкарпатському положенню може бути готельно-відпочинковим комплексом кінно-туристичного туризму у Карпатах) [3].

Замки Волині представлені Луцьким замком (або Замок Любарта, Верхній замок - один з найбільших і найдавніших на Україні, побудований в основному останнім великим князем Галицько-Волинської Русі Дмитром-Любартом у 1340-1385 роках, слугував резиденцією глави держави, сьогодні є одним з фаворитів за привабливістю серед туристів), Олицькій (який заслугами шляхтичів Радзивіллів був ще величніший, нині приймає психіатричну лікарню), Локачинський (тубдиспансер) - вони потребують негайного капітального ремонту; Острозьким замком (містить майже досконалий краєзнавчий музей) та Новомалинський замок (один з найстаріших в Україні, проте на сьогодні залишились лише художньо атракційні руїни).

Окреме місце у «замковому намисті» України посідають замки Закарпаття (12 замків) історія яких окреслена періодом X-XVI ст., а зведення зумовлено необхідністю охорони знаменитого Соляного шляху - економічно значущого для Імперії, що вів до соляних копалень у районі нинішнього Солотвина). Саме для цього й було збудовано Вишківський замок та Хустський замок, знаменитий своєю містичною господинею - бабусею графа Дракули, та тим, що нібито за це був знищений блискавкою, яка потрапила у порохову вежу). Цікавим як у археологічному, та і у туристичному плані є Середнянський замок Тамплієрів, дослідження якого нещодавно виявили численні підземні приміщення. Туристичною візиткою Закарпаття є королівський Мукачівський замок «Паланок» (один із замкових див, збудованих на вершині базальтової гори, збережений і відреставрований). Щороку його відвідує понад 100 тис. туристів, яких приваблює середньовічна атмосфера замку, цікаві екскурсії, мистецькі виставки. Нещодавно відреставрована замкова церква (капличка), що стала родзинкою весільних турів, оскільки в замку відкрили відділення РАГСу. Проте, варто зазначити, що туристичний потенціал використовується неефективно, оскільки багато залів замку в занедбаному стані. Ще один королівський замок - Ужгородський - сьогодні є краєзнавчим музеєм, де постійно ведуться археологічні дослідження і трапляються справді унікальні експонати.

У Закарпатті є кілька оригінальних лицарських замків - Квасівський та Броньцький замки (їх у так званий «період смуту» збудували невідомі лицарі, які вели розбійницький спосіб життя і у стінах власного замку ховалися від переслідувань з боку держави та помсти з боку пограбованих. Тому знаходяться у важкодоступних місцях для масового туриста, потребують

реставрації, проте будучи об'єктами інтересу з боку істориків та краєзнавців, приваблюють туристів-екстремалів, тому можуть бути включені до гірського туристичного маршруту). Прикладом для дослідження замкової архітектури є Невицький замок, який знаходиться у задовільному стані.

Іспанський стілець та французька кімната - не найстрашніші секрети закарпатських замків. Найбільш моторошними та цікавими для туристів є розповіді про привидів, які, за легендою, живуть і досі (це привид Бринди у Бронецькому замку, привид Білої Дівчини в Ужгородському замку, привид Поган-дівчини у Невицькому замку і привид Чинадіївського замку, де зараз розміщується арт-галерея).

Івано-Франківщина репрезентована кількома оборонними твердинями на чолі з величною Хотинською фортецею. Так, цікавими атракційними об'єктами є Галицький замок (пам'ятка середньовічної оборонної архітектури, зі стін якого відкривається незабутня панорама дністровської долини, проте, замок потребує негайної реставрації), Пнівський замок (до побудови Станіславської фортеці це була найміцніша твердиня Підкарпаття, сьогодні майже розібраний на будівельне каміння місцевими лихварями, збереглися тільки атракційні двоярусні стіни товщиною 1,5-2,0м., численні підвальні приміщення та підземні ходи, які повністю засипані). Повна відбудова замку не складе особливих технічних труднощів - реалізація цього проекту перетворить Пнівський замок на комерційне високоприбутковий об'єкт масової екскурсійно-туристичної уваги рекреантів, які перебувають на відпочинку в Карпатах чи курортах у Трускавці й Моршині. Нині Хотинська фортеця - один з наймонолітніших й найгарніших замків України, що за своєю міццю й архітектурними особливостями стоїть в одному ряду з кращими середньовічними замками-фортецями Туреччини, Угорщини, Іспанії, Франції, Англії і Шотландії. Безперечно, це може стати передумовою створення на базі фортеці міжнародного туристичного продукту. Туристичну привабливість мають також ще два оборонні замки -Чернелицький замок (бастионного типу був зведений для оборони неспокоїного східного кордону Галичини та, за легендою, молодої красуні Єфросинії - дружини старого князя-нелюба, який часто відлучався у походи, а дружина щедро роздаровувала князівські скарби на будівництво церков і монастирів, і за відсутності князя-воєводи покохала іншого. Коли князь повертався з далекого віденського походу і мав довідатися про зраду, Єфросинія з розпуки кинулась з найвищої вежі долу. Князь наказав замурувати тіло жінки в стіну замку, а її ініціали викарбувати над головною брамою, яка фактично найкраще збереглась до наших часів) і Раковецький замок, який сьогодні представлений багатю історією та окремими ансамблями руїн.

Замки Західного Поділля історично презентують намистини багатовікового форпосту українських земель проти зовнішніх експансій. Найпривабливішими з туристичної точки зору є палац Вишневецьких (з ландшафтним парком в англійському стилі), Теревовлянський замок (колись осередок літописного Теревовлянського князівства, сьогодні - окремі

фрагменти фортечних мурів та засипані численні підземні ходи), Микулинецький замок (сьогодні лише руїни), Бережанський замок (прославився на всю Європу своєю неприступністю впродовж двох століть, проте пошкоджений і невідновлений під час Першої світової війни. Інвестиційно привабливим є відбудова ренесансного палацово-замкового комплексу як еталонного середньовічного князівського замку-резиденції та перетворення у прибутковий туристичний комплекс), Збарзький замок (стародавній замок-фортеця, оголошений державним історико-архітектурним заповідником, частково відновлений і вже сьогодні приваблює численних туристів красою реставрованого князівського палацу), Скала-Подільська, Скалатський та Кривчецький замки (потребують нині суттєвого відновлення, проте привабливі для формування туристичних комплексів, орієнтованих на спелеологію зручним розташуванням коло печер-перлин Тернопілля - Атлантиди, Кришталевої, Млинки, озерної тощо), Бучацький та Підзамоцький замки, Чортківський замок, «Окопи Святої Трійці» та інші.

Хмельниччина також відзначається багатством пам'яток оборонного зодчества на чолі з «перлинами» замкового туризму - Камянець-Подільською фортецею (найбільш неприступна середньовічна оборонна споруда у Європі, сьогодні - місто-заповідник, яке щороку відвідують понад 300 тис. туристів) та Меджибізьким замком (замок-фортеця, яка навіть у напівзруйнованому стані нині вражає могутніми неприступними кам'яними стінами, потребує негайної реставрації, що перетворить Меджибож у справжню туристичну «мекку» не лише для заможних хасидських паломників, а й для масового європейського та українського туриста у рамках історико-пізнавальних відпочинкових турів). Приваблює туристів також багата історія руїн Сатанівського замку з збереженою до сьогодні кам'яною синагогою у стилі Соломонового храму древнього Єрусалиму та укріпленим Свято-Троїцьким монастирем монахів-відлюдників на Сатанівській Слобідці, що може бути об'єктом як замкового, так і паломницького релігійного туризму. Багатовіковою історією також зачарвують нині руїни Жванецького, Зінківського, Летичівського, Старокостянтинівського замків, що безумовно не можуть не входити до туристичних програм замками Західної України.

Таким чином, результати проведеного аналізу фортифікаційної замкової спадщини Західної України, дає змогу впевнено зробити висновок про забезпеченість туризму замковим потенціалом, який відкриває багато нових можливостей для організації і успішної реалізації різних видів туризму історико-культурного, пізнавального, відпочинкового, релігійного, етнічного, виставково-експозиційного, тематичного (винно-дегустаційні тури, кінний туризм, фехтування та лицарські турніри, бали та карнавали, спелеологія, святкування урочистих подій) тощо.)

Проте, з іншого боку, бачимо занедбаність, зруйнованість замкових споруд та байдужість суспільства до нагальної потреби відродження замків, у першу чергу, як мовчазних свідків багатогранної української історії. При цьому, європейський досвід уже давно довів неефективність державної

монополії володіння замками та палацами. І хоча історично склалося так, що більшість замкових ансамблів та палаців Європи все-таки перебувають у приватній власності нащадків старої аристократії чи у власності нуворишів (ті, хто впродовж минулого століття заробили капітали банківською, акторською, виноробною справою тощо і вклали їх у свій статус - замкові споруди), вони, в першу чергу, є об'єктами туристичної діяльності. Бо, навіть, найтитулованіші в Європі власники родових замків не цураються поряд з приватними апартаментами відводити частину своїх володінь під готельні номери для гостей і туристів.

Так, як уже зазначалося, нащадки родової аристократії в Україні, були знищені, і замки майже століття поволі знищувались, не маючи реальних господарів. Але уже майже два десятиліття, як Україна докорінно змінила свій політичний та економічний устрій, а ситуація з замковою спадщиною і далі не вирішена, незважаючи на декларування гострої необхідності її вирішення. 2008 рік оголосили роком замків і палаців Західної України - відповідну декларацію у Львові підписали представники шести західних областей. Проте, вже минуло два роки, а конкретних результатів і реальних проектів по відновленню замків майже не реалізовано. За винятком, незначних інвестицій меценатів та ніким належно не оціненої роботи ентузіастів (істориків-науковців, археологів, музесзнавців та інших людей, небайдужих до замкової культури). Натомість цілком поруч, у сусідній Польщі, питання збереження старовинних замків давно вирішене - більшість з них перебувають у приватній власності (водночас чітко регламентовані твердим законом, що передбачає безповоротне позбавлення права цієї власності у випадку нищення пам'ятника архітектури). Яскравим прикладом є атракційний у туристичному плані Красічинський замок у Перемишлі.

Для України європейський досвід - це яскравий приклад вирішення проблеми одночасного збереження історико-культурної спадщини, з одного боку, та з іншого - формування позитивного туристичного іміджу, що сприятиме досягненню високого конкурентного статусу на міжнародному ринку туристичних послуг. В той же час, паралельно з вирішенням проблеми збереження замків - духовної скарбниці українського народу, туристичне використання замків розв'яже чимало проблем економічного характеру, адже загальновідомо, що розвиток рецептивного туризму сприяє зміцненню національної економіки (зростання доходів населення, створення додаткових робочих місць, зростання добробуту туристичного регіону внаслідок прояву ефекту туристичної мультиплікації на суміжні галузі підприємництва).

Замкові споруди України вже сьогодні можна використовувати як заклади відпочинку і туризму шляхом їх пристосування безпосередньо під готелі (поки що єдиним палацом замкового типу, який приймає рекреантів, є палац графів Шенборнів, переобладнаний під санаторій), через відкриття у них закладів харчування відвідувачів (стилізовані під старовину ресторани й таверни з середньовічною кухнею та історичними місцевими напоями), надання послуг обслуговування та супроводу урочистих подій у

середньовічному стилі, шляхом відкриття музейних експозицій у приміщеннях, розміщення на територіях замків і фортець експозиції, яка відтворюватиме картини минувшини й оголошення цих фортифікацій скансенами - музеями під відкритим небом, проведення різнобічних історико-театралізованих фестивалів, змагань і анімаційних шоу тощо.

Безперечно, дана проблема повинна, в першу чергу, вирішатись на законодавчому рівні, узгоджуючи механізм продажу чи передачі в довгострокову оренду історико-культурних об'єктів підприємницькому сектору за умови збереження їх архітектурного стилю та самобутності. Необхідно також відрегулювати в правовому полі механізм співпраці інвестора та державної архітектурної служби, продумати і розробити комплекс заходів щодо інформаційно-рекламного просування замкового туризму. Чітке визначення правового статусу замкового туризму в Україні миттєво приверне увагу приватного інвестиційного капіталу і прискорить відродження замкової культури в Україні, що забезпечить формування стійкого внутрішнього і зовнішнього туристичного попиту.

Висновки. Отже, можна виділити два основні напрями розвитку замкового туризму в Україні:

1. Передача об'єктів замково-фортифікаційного зодчества на певних умовах туристичному бізнесу і перетворення їх на основі реконструкції у готелі, відпочинкові комплекси, розважальні заклади ресторанного сектору туризму у старовинному середньовічному стилі тощо] І Даний напрям є досить архітектурно складним і капіталомістким, вимагає великих інвестицій. Окупність таких інвестиційних проєктів, за свідченнями європейського досвіду, в середньому складає 8-12 років залежно від ступеня зруйнованості споруди, а отже обсягу зусиль (фінансових і фізичних). Проте норма рентабельності інколи сягає 220-280%.

2. Розробка конкурентоспроможного туристичного продукту на внутрішньому ринку, в основі якого пізнавальні тури до об'єктів історико-культурної спадщини України з використанням цікавих екскурсійних програм та стимулювання попиту на такі тури (як правило, за рахунок поєднання з іншими видами турів - діловими, відпочинковими (оздоровчими) тощо). Даний напрям є мало витратним, вимагає лише креативного підходу до розробки та ефективного ціноутворення (наприклад, шляхом включення вартості пізнавального туру до програми інклюзів-туру). Розробка конкурентоспроможного туристичного продукту в даному аспекті відкриє великий за розміром сегмент туристичного ринку України для внутрішніх туристів та іноземців.

Таким чином, необхідність розвитку замкового туризму в Україні є обґрунтованою і очевидною для становлення конкурентного туристичного ринку, на якому поки що даний сегмент вільний, а тому дуже привабливий. Це так званий «голубий океан» української економіки, який цілком виправдано претендує стати унікальною перлиною загальноєвропейського туристичного ринку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Tendencies in world tourism: [Електронний ресурс]. - режим доступу: <http://www.world-tourism.org>.
2. Петранівський В. Л. Туристичне краєзнавство: [навч. посіб. за ред. проф. Ф.Д. Заставного] / В. Л. Петранівський, М. Й. Рутинський. - К.: Знання, 2006. - 575 с.
3. Про замки України з акад. Б. Возницьким [Електронний ресурс]. - режим доступу: http://www.bbc.co.uk/ukrainian/indepth/story/2008/07/080719_castles_in_ukraine.shtml